

УДК 336.71(477):331.108

Денис О.Б.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та управління персоналом
Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН «ПРИНЦИПАЛ-АГЕНТ» В БАНКАХ

Досліджено регулювання відносин «принципал-агент» в банках. Висвітлено вітчизняну практику та зарубіжний досвід регулювання агентських відносин в банку. Окреслено ключові проблеми державного регулювання, що породжують агентські конфлікти в банках.
Ключові слова: банк, акціонери, вкладники, агентський конфлікт, менеджери, наглядова рада.

Денис О.Б. ГОСУДАРСТВЕННО РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ «ПРИНЦИПАЛ-АГЕНТ» В БАНКАХ

Исследованы регулирования отношений «принципал-агент» в банках. Освещена отечественная практика и зарубежный опыт регулирования агентских отношений в банке. Определены ключевые проблемы государственного регулирования, порождающие агентские конфликты в банках.

Ключевые слова: банк, акционеры, вкладчики, агентский конфликт, менеджеры, наблюдательный совет.

Denys O.B. THE GOVERNMENT REGULATION RELATIONS «PRINCIPAL-AGENT» IN THE BANKS

The regulation of relations «principal-agent» in banks is investigated. The national practice and international experience regulating agency relationship of bank are dealt. The key issues of state regulation which generate agency conflicts in banks are outlined.

Keywords: bank shareholders, depositors, agency conflict, managers and supervisory board.

Постановка проблеми. Історія розвитку банківської справи свідчить, що конфлікти принципал-агент є невід'ємною складовою функціонування банківського сектору. Це обумовлено такими об'єктивними чинниками.

Більшість банків функціонує у формі акціонерних товариств. Особливостями природи акціонерних товариств, що неминуче породжують конфлікти різної величини і виду, є: наявність низки самостійних акціонерів-співвласників та розподіл функцій власності та управління.

Разом з цим функціонування банківського корпоративного сектору має низку особливостей (залежність від вкладників, поглиблена інформаційна асиметрія, більш жорстке державне регулювання), які спричиняють специфічні агентські проблеми та підвищують потенціал їх конфліктності.

Практика країн з розвиненими банківськими системами показує, що повністю уникнути конфліктів «принципал-агент» в корпоративних відносинах неможливо. Разом з цим за допомогою обґрунтованого державного регулювання можливо попередити появу частини таких конфліктів та зменшити негативний вплив тих конфліктів, поява яких неминуча.

В Україні напрацьований недостатній досвід побудови ефективних механізмів регулювання агентських відносин в банках. Наслідком цього є неузгодженість дій власників, відсутність належної практики роботи наглядових рад, конфліктні ситуації з контрагентами банку тощо.

З огляду на вищенаведене, актуальність та своєчасність досліджень, присвячених державному регулюванню відносин «принципал-агент» в банках, не викликає сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи проблеми регулювання відносин «принципал-агент» були закладені у дослідженнях відомих закордонних вчених А. Берлі, Г. Мінза, Р. Коуза, О. Вільямсона, Дж. Франкса, К. Майєра, А. Шляйфера, Р. Вишні та ін. Деякі специфічні аспекти вітчизняного досвіду регулювання корпоративних відносин знайшли відображення у публікаціях вітчизняних науковців, таких як В. Євтушевський, В. Корнеєва,

О. Мендрул, В. Рябота, О. Вінник. Питання особливостей корпоративних відносин у банках висвітлені у роботах Т. Смовженко, О. Барановського, О. Костюка.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, віддаючи належне напрацюванням науковців, варто зазначити, що проблематика державного регулювання відносин «принципал-агент» в банках висвітлена фрагментарно та потребує додаткових досліджень.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в аналізі специфіки та проблемності регулювання агентських відносин в банках України.

Виклад основного матеріалу. Дослідження теоретичних джерел свідчать, що відносини «принципал-агент» в банку охоплюють широке коло відносин, що виникають у випадках коли певний поручитель (принципал) делегує деякі права власності (наприклад, право використання ресурсу) певному агентові, який зобов'язаний представляти інтереси принципала в обмін на винагороду [1].

Це стосується у першу чергу відносин між власниками і менеджерами та відносин між банком і клієнтами. Варто зазначити, що конфлікти у відносинах власників банку (принципалів) при подальшому розгортанні неминуче переходять у площину конфлікту принципал-агент з більш складною конфігурацією.

Практика країн з розвиненим державним регулюванням корпоративних відносин свідчить, що на появу конфліктів у відносинах «принципал-агент» впливають як внутрішні обмеження регулювання опортунізму агента (зловживання використанням ресурсом принципала), так і зовнішні чинники – концентрація власності (створює обмеження зловживань агента, але породжує ризик зловживань мажоритарного власника) та державне регулювання корпоративних відносин (формує систему захисту прав принципала).

Відповідно, дослідження державного регулювання відносин «принципал-агент» в банках України та його ефективності проводилося за такими напрямками: аналіз особливостей формування корпоративних відносин в банках; оцінка концентрації власності та її впливу на появу конфліктів; наявність обмежень

щодо концентрації власності в окремих принципалів та надмірної концентрації влади в руках агентів.

Отримано такі результати.

Аналіз вітчизняної практики формування корпоративних відносин показує, що в Україні банки, згідно із Законом «Про банки і банківську діяльність», можуть існувати у вигляді публічних акціонерних товариств та кооперативних банків [2].

Характерні ознаки та особливості корпоративних відносин банків акціонерної форми власності наведено у таблиці 1.

Зазначимо, що кооперативних банків на даний час в Україні не створено. Хоча кооперативні банки мають певну перевагу щодо регулювання корпоративних відносин над публічними, а саме – нижчий рівень ризику зловживань мажоритаріїв через неможливість розвитку кооперативного банку від побажань та волі невеликої кількості людей та більший ступінь особистої майнової відповідальності учасників. Це призводить до здійснення менш ризикованих кредитних операцій, операцій з цінними паперами та нівелює у майбутньому можливість швидкого перепродажу банку іншим особам.

Дослідження державного регулювання відносин «принципал–агент» в банках дозволили виділити два проблемних аспекти, які спричиняють появу конфліктів «принципал–агент»:

1. Відсутність жорсткого регулювання концентрації власності в банках.

2. Обмеженість законодавчих вимог до формування внутрішніх механізмів контролю-наглядових рад в банках.

Так, формально Закон «Про банки і банківську діяльність» передбачає, що у зв'язку з тим, що у банківському секторі приховано чимало ризиків, придбання контрольних пакетів акцій контролюється НБУ. Юридична чи фізична особа, яка має намір придбати частку або збільшити її таким чином, що буде прямо чи опосередковано володіти чи контролювати 10, 25, 50 та 75 відсотків статутного капіталу банку чи права голосу придбаних акцій (паїв) в органах управління банку, зобов'язана отримати письмовий дозвіл НБУ [2].

Національний банк України не дає такого дозволу, якщо: 1) особа, яка купує істотну частку, не має бездоганної ділової репутації; 2) відсутні власні кошти у розмірі, достатньому для здійснення заявленого внеску; 3) придбання чи збільшення істотної частки загрожуватиме інтересам вкладників та інших кредиторів банку або розвитку конкурентного середовища у банківській системі [2].

Якщо особа володіє істотною участю у банку чи збільшує свою частку до рівня, без отримання письмового дозволу Національного банку України, останній має право заборонити такій особі прямо чи опосередковано, повністю чи частково користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв) та брати участь будь-яким чином в управлінні справами банку [2].

Однак проведена нами оцінка концентрації акціонерного капіталу банків України за показником Херфіндала-Хіршмана показує, що банківський сектор України характеризується високим ступенем концентрації – розмір середньої істотної частки участі, що припадає на одного інвестора становить близько 55%. Більш високий рівень концентрації характерний для банків з іноземним капіталом – він склав більше 94% та в банках I групи – 78% [4].

При цьому варто зазначити, що, на нашу думку, показники концентрації власності по вітчизняних банках є заниженими з огляду на те, що частина банків через механізм опосередкованої участі належить одному інвестору або є співвласністю пов'язаних осіб.

Ситуація неналежного регулювання концентрації власності та відсутність обмежень для власників контрольних пакетів акцій ускладнюється природною специфікою формування капіталу банку та призводить до використання окремими власниками капіталу банків у власних цілях.

На відміну від нефінансових корпорацій, для активних операцій банки використовують не стільки власний акціонерний, як позичений капітал у вигляді вкладів фізичних та юридичних осіб, міжбанківських кредитів тощо.

Операції банки проводять при високому рівні боргу по відношенню до акціонерного капіталу. Для

Таблиця 1

Характеристика банків публічної акціонерної форми власності в Україні

Вид об'єднання	Особливості заснування	Мета заснування	Особливості корпоративних відносин	Переваги форми власності	Недоліки форми власності, які впливають на узгодження корпоративних відносин
Акціонерні банки	Може створюватися фізичними та юридичними особами, а також державою. Статутний капітал банку розділений на певну кількість акцій, що засвідчують зобов'язальні права учасників, тобто акціонерів. Акції обертуються на організованому ринку цінних паперів.	Для здійснення масштабної комерційної діяльності	Вищим органом управління банком є загальні збори акціонерів, які приймають всі стратегічно важливі рішення щодо банку. Вплив акціонера на прийняття рішень залежить від кількості акцій, яка йому належить. Оперативне управління банком здійснює правління, члени якого є найманими працівниками. Основні вимоги до членів правління банку АТ наступні: 1) наявність відповідної освіти; 2) стаж роботи у банківській системі за відповідним фахом не менше 3 років; 3) бездоганна ділова репутація. Акціонери мають право на отримання прибутку у вигляді дивідендів на акцію. Акціонери мають можливість продавати свої акції у разі настання збитків чи банкрутства акціонери не несуть ніякої майнової відповідальності.	Обмеженість ризику інвестора розміром сплачених за акції коштів. Можливість зберегти вічну спадкоємність. Широкі можливості залучення капіталу. Залучення до управління виробництвом професійних управлінських менеджерів, що сприяє вдосконаленню процесу вироблення управлінських рішень;	Складність організаційної структури і, як наслідок, ускладнене знаходження компромісу господарювання учасників. Ризики, пов'язані із зміною власників

Складено за даними [2;3].

виконання функції фінансового посередництва банкам достатньо відносно низької, у порівнянні з нефінансовими компаніями, частки власних коштів у пасивах – на відміну від середнього для не фінансових фірм показника в 40%, капітал банків на 90% складається з боргу.

Якщо в не фінансових компаніях ключовими суб'єктами, чії інтереси можуть порушуватися виступають міноритарні акціонери, то в банках, по суті володіючи більше 5% пасивів і не будучи суттєво обмеженим законодавством мажоритарній, призначаючи підконтрольне керівництво, чи неконтрольовані належним чином менеджери мають можливості розпоряджатися не лише інвестиціями інших інвесторів, а і стають повновласними розпорядниками коштів вкладників банку.

Як результат цього, фінансові втрати, які виникають у результаті втрат чи банкрутства банку, перекладаються на власників депозитних рахунків банків – юридичних осіб та на Фонд гарантування вкладів.

Зазначимо, що Україна не єдина держава з високим рівнем концентрації власності. Є низка європейських країн (Німеччина, Франція, Швеція і т.д.), де теж присутній високий рівень концентрації. Однак, на відміну від України, у них присутні належні ефективні механізми обмеження монополії власника контрольного пакету акцій – наглядові ради.

Формально у банківському акціонерному секторі України, на відміну від нефінансових корпорацій, використовується виключно дворівнева модель, незалежно від кількості акціонерів, що передбачає наявність трьох органів управління: загальних зборів акціонерів, наглядової ради і правління [2].

Законодавство України встановлює термін повноважень членів спостережної ради, а саме – член наглядової ради повинен обиратися на термін не більше 3 років та мінімальну кількість членів наглядової ради (3 особи). Однак члени наглядової ради можуть переобиратися необмежену кількість разів [3].

Суттєвих вимог відносно структури наглядової ради, комітетів та процедур Закон не передбачає.

Практика українських банків свідчить, що, незважаючи на рекомендації Принципів корпоративного управління України про доцільність включення 25% незалежних членів у наглядову раду та рекомендації НБУ, в наглядові ради більшості банків не входять незалежні члени.

Це не відповідає кращій міжнародній практиці.

Так, у деяких країнах дані питання є чітко регламентовані законодавством. Наприклад, у Німеччині члени спостережних рад обираються на термін не більше як 4 роки. Як правило, чисельність спостережної ради становить 3 чоловіки. Проте у товариствах зі статутним фондом до 3 млн марок число членів спостережної ради може бути до 9 чоловік, більш як 3 млн марок – 15, більш як 30 млн марок – до 21 чоловіка [5; 6].

У Франції особа не може бути членом спостережної ради більш ніж 6 років, якщо загальні збори акціонерів не продовжать цей термін. При цьому члени ради у віці старшому ніж 70 років не можуть складати більше ніж третину ради. Відповідно до рекомендації комісії Hellebuuck, ці межі варто знизити до 4 і 65 років відповідно. Французький кодекс корпоративної поведінки («Доклад В'єно II»), у свою чергу, передбачає, що термін служби будь-якої особи в раді не повинен перевищувати чотирьох років, що дозволить акціонерам частіше переобирати членів спостережної ради [5; 6].

У більшості європейських країн монопольний вплив власників контрольних пакетів акцій на управ-

ління обмежується обов'язковістю включення в склад ради директорів корпорації робітників. Так, з 1976 р. у Німеччині діє Закон про участь найманих працівників в управлінні, що поширюється на усі компанії, засновані на об'єднанні капіталів з чисельністю працівників за наймом понад 2000 осіб. Таким чином, кількість членів наглядової ради компанії залежить від кількості працівників за наймом і коливається від 12 до 20 осіб. Від цього ж показника залежить і кількість членів ради, що обираються акціонерами, у компаніях, що не підпадають під дію зазначеного Закону. Так, у невеликих компаніях (менше 500 працюючих) акціонери обирають увесь склад наглядової ради, у середніх – дві третини, а у великих корпораціях акціонери мають право обирати тільки половину членів ради [7].

Ідея безпосередньої участі працівників компанії в управлінні, що зародилася в Німеччині у 1920-х рр., отримала у другій половині ХХ ст. широке поширення і в інших західноєвропейських країнах [7].

В Україні дослідження показують, що концентрована структура власності породила певну специфіку корпоративних відносин в банках. У багатьох випадках наглядова рада орієнтується виключно на мажоритарних власників і повністю від них залежить. Дуже часто власники, які володіють значною часткою акцій, здійснюють певний вплив на прийняття керівництвом банку різноманітних бізнес-рішень [4].

Наслідком такої ситуації, як свідчить практика України, є зловживання власників коштами клієнтів, де найбільшу питому вагу займають збитки від неповернених кредитів, що надавалися керівництвом чи власниками банку афілійованим особам.

При цьому юридичної відповідальності ні власники, ні члени наглядової ради не несуть.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити такі висновки.

В Україні банки офіційно дотримуються законодавчих вимог щодо придбання контрольних пакетів акцій, формування складу та визначення функцій наглядових рад.

Однак порівняння вітчизняного досвіду та зарубіжної практики державного регулювання відносин «принципал-агент» та виявлені недоліки (відсутність реальних обмежень щодо концентрації власності та вимог до наглядових рад) вказують на ознаки недосконалості чинної системи регулювання, що сприяють появі масштабних конфліктів в банках.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Eisenhardt, K. (1989). «Agency theory: An assessment and review». *Academy of Management Review* 14 (1): 57-74.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» [Електронний ресурс]. Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
3. Закон України «Про акціонерні товариства» // Відомості Верховної Ради (ВВР) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.crime-research.iatp.org.ua/> Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua>.
4. Звітність емітентів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.smida.gov.ua.
5. Арабова Н., Грачова М. Корпоративне управління в банках у контексті Базельських принципів // Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/sdu/027.htm.
6. Матеріали Міжнародної фінансової корпорації.
7. Ключко В.Н. Германская модель корпоративного управления: генезис, особенности и тенденции [Электронный ресурс] // Менеджмент в России и за рубежом. – 2006. – № 6. – Режим доступа : <http://dis.ru/library/561/25871/>.